

**ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΟΣ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ**

Υπεύθυνη Ομάδας Αρχαίων Ελληνικών: ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΝΤΖΟΥΛΗ
Επιμέλεια διαγωνίσματος: ΜΙΛΤΟΣ ΣΥΡΜΟΣ

A1.α.

1. Σωστό «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»
2. Λάθος «Οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκῶσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους»
3. Λάθος «Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.»

A1.β.

1.A, 2.Γ, 3.B

B1. Οι διανοητικές αρετές είναι οι λειτουργίες και ικανότητες της διανοίας, του ανθρώπινου μυαλού. Αποβλέπουν στην αλήθεια. Παραδείγματα διανοητικών αρετών που αναφέρει ο Αριστοτέλης: σοφία, σύνεσις, φρόνησις. Η σοφία δηλώνει την απόκτηση ολοκληρωμένης γνώσης επιστημονικής ή τεχνικής. Η σύνεσις είναι η κριτική δύναμη, η δυνατότητα αξιολόγησης, αποτίμησης, σύγκρισης. Η φρόνησις είναι η ικανότητα λήψης αποφάσεων σε ζητήματα της καθημερινής ζωής και επιλογής της μίας ή της άλλης πράξης. Κυρίως με τη φρόνηση το λογικό μέρος της ψυχής καθοδηγεί το μετέχον λόγου μέρος της, δηλαδή τις επιθυμίες, τις ορμές και τον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων. Ανήκουν, σύμφωνα με τον χωρισμό του Αριστοτέλη, στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής, το «λόγον ἔχον» μέρος. Η διανοητική αρετή συνδέεται με το νου που είναι ένα από τα τρία κύρια στοιχεία της ψυχής. Τα άλλα δύο είναι η αίσθηση και η ὄρεξη.

Παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση και την ανάπτυξή τους είναι κατά κύριο λόγο η διδασκαλία, η οποία απαιτεί εμπειρία και χρόνο. Η φράση «τὸ πλεῖον» (= κατά κύριο λόγο) υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται στο κείμενο. Την κύρια, λοιπόν, ευθύνη για τη μετάδοσή τους την έχει ο δάσκαλος. Η διανοητική αρετή δεν

ολοκληρώνεται ποτέ, είναι μια πορεία συνεχούς κατάκτησης της γνώσης, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης επιλέγει τη λέξη «αύξηση» που δηλώνει διαρκή καλλιέργεια της διάνοιας. Η τόσο σύντομη αναφορά στις διανοητικές αρετές οφείλεται στο ότι ο Αριστοτέλης θέλει απλώς να διακρίνει τα δύο είδη αρετής και να τονίσει τις διαφορές τους.

Οι ηθικές αρετές [«ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»] ως γενικός όρος αποδίδουν την τάση ελέγχου ορισμένων συναισθημάτων και ορθής δράσης. Με τον πληθυντικό αριθμό εννοούμε τον κατάλογο αρετών που αναφέρονται σε συγκεκριμένα συναισθήματα (φόβου, ηδονής, οργής), στις επιδιώξεις του πλούτου και της κοινωνικής αναγνώρισης. Ο Αριστοτέλης διεύρυνε το πλάτος της έννοιας της ηθικής αρετής σε σχέση με τον Πλάτωνα, ο οποίος δεχόταν τέσσερις κύριες ηθικές αρετές, τη σοφία, την ανδρεία, τη σωφροσύνη και τη δικαιοσύνη. Οι ηθικές αρετές είναι οι λειτουργίες και ικανότητες της συναισθηματικής νοημοσύνης, της δυνατότητας του ανθρώπου να κατανοεί και να ρυθμίζει με σταθερό τρόπο τις συναισθηματικές του εκδηλώσεις, τη συμπεριφορά του στο πλαίσιο των σχέσεων μέσα στην οργανωμένη κοινωνία. Οι ηθικές αρετές λειτουργούν για το καλό του φορέα τους και της κοινωνίας. Αποβλέπουν στην ευτυχία, ατομική και συλλογική. Αντίθετές τους είναι οι κακίες. Παραδείγματα ηθικών αρετών που αναφέρει ο Αριστοτέλης: ανδρεία, πραότητα, σωφροσύνη, ἐλευθεριότητα, μεγαλοψυχία κ.ά. Ανήκουν, σύμφωνα με τον χωρισμό του Αριστοτέλη, στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που διαμορφώνεται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Ότι το «ἦθος» (= ο χαρακτήρας) δεν είναι απλώς συναρτημένο προς το ἔθος (= τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς), αλλά ότι εξαρτάται σε απόλυτο βαθμό από αυτό, ήταν μια βαθύτατη πίστη του Αριστοτέλη. Προς το τέλος των Ηθικών Νικομαχείων μιλώντας για το πόσο δύσκολο είναι να εγκαθιδρυθεί ἦθος εὐγενές και ὡς ἀληθές φιλόκαλον στις ψυχές των νέων, τονίζει τη σημασία που έχει να καλλιεργηθεί «τοῖς ἔθεσι», ἄρα με σύστημα και υπομονή, η ψυχή του νέου, ὡπως καλλιεργείται η γη, «που θα θρέψει τον σπόρο».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στον στόχο του, αν θα αποκτήσει ἦθος «εὐγενές καὶ φιλόκαλον». Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα, να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρετες, να την καλλιεργήσει «διὰ τοῦ ἔθους». Τέτοιες απόψεις υποστήριζε και ο Πλάτωνας (Νόμοι 792). Σοφός, λοιπόν, γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής. Βέβαια, για να φτάσει στον στόχο του, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

B2.

1. Μεθώνης
2. τις μαθηματικές επιστήμες
3. 374 π.Χ.
4. ο Σπεύσιππος
5. 361 π.Χ.

B3.α. περιγίνεται, ἀρετῆς, δέξασθαι, τεχνῶν, σώφρονες, διαφέρει.

B3.β.

- ο Βασική ἀρετή ενός καλού δασκάλου είναι η ψυχική επαφή με τον μαθητή
- ο Οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας αδυνατούν διαχρονικά να συμφωνήσουν σε ουσιώδη ζητήματα της διακυβέρνησής της.

B4. Οι δύο φιλόσοφοι συμφωνούν στις βασικές αρχές ανατροφής και εκπαίδευσης των παιδιών. Ο Αριστοτέλης συνδέει την αγωγή των παιδιών με τον εθισμό και την απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα, τονίζοντας τη σημασία εκκίνησης της διαδικασίας του εθισμού από μικρή ηλικία. Για την παιδαγωγική αξία του εθισμού ο Αριστοτέλης κάνει λόγο στην περίοδο «Ὀὐ μικρὸν οὖν... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν». Ὅπως και ο δάσκαλός του ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (=κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της ἀρετῆς που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία τη δική του και της πόλεως. Τονίζει με ιδιαίτερη ἔμφαση τόσο την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγῆς, όσο και την ἀνάγκη να ξεκινήσει ἀπό μικρή ηλικία, γιατί όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ἐλπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί ότι ο ἄνθρωπος πρέπει να συνηθίζει ἀπό μικρός σε ηθικές ἐνέργειες, για να φτάσει στην κατάρκτηση των ηθικῶν ἀρετῶν. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ἀνάπτυξή του. Οι παιδαγωγικές

αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες αντιλήψεις της παιδαγωγικής. Η εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών αποδίδεται από τον Αριστοτέλη από την πληθώρα των εκφραστικών μέσων που χρησιμοποιεί στο συγκεκριμένο σημείο και κυρίως με την ανιούσα κλιμάκωση των επιρρηματικών προσδιορισμών του ποσού: «οὐ μικρὸν -> πάμπλου -> τὸ πᾶν».

Αντίστοιχα στο παράλληλο κείμενο ο Καντ καταθέτει και αυτός το παιδαγωγικό του σχόλιο και αναφέρει τη μεγάλη σημασία που έχει για την ηθική αγωγή των παιδιών η μετάδοση σε αυτά της γνώσης του καλού και του κακού από μικρή ηλικία («Κατά την ηθικήν αγωγήν πρέπει να προσπαθώμεν να εισάγωμεν ενωρίτατα ... είναι η δημιουργία χαρακτήρος»). Ωστόσο, ο Καντ τονίζει επιπλέον την ανάγκη συμμόρφωσης σε κανόνες («Ο χαρακτήρ ... συμφώνως προς αρχάς»), αρχικά σε αυτούς του σχολείου αλλά και σε γενικότερους που αφορούν συνολικά την κοινωνία («Κατά πρώτον έρχονται αι αρχαί του σχολείου, κατόπιν δε της ανθρωπότητος»). Τα παιδιά οφείλουν να πειθαρχούν σε κανόνες και να τιμωρούνται ανάλογα με τα σφάλματα στα οποία υπέπεσαν. Τέλος, ο Καντ σημειώνει και την ανάγκη ύπαρξης προγράμματος και σαφών κανόνων που θα ακολουθούν τα παιδιά («Όταν θέλωμεν να διαπλάσωμεν τον χαρακτήρα ... θα έπρεπε ν' ακολουθούν επακριβώς εν παντί και πάντοτε»).

Συμπερασματικά, ο Αριστοτέλης συνδέει την αγωγή των παιδιών με τη διαδικασία του εθισμού τονίζοντας ότι, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς, γεγονός που υποστηρίζει και ο Καντ, ο οποίος, παρότι δεν αναφέρει ως διαδικασία τον εθισμό, τονίζει τη σημασία της ύπαρξης κανόνων, της συμμόρφωσης των παιδιών σε αυτούς και τη σημασία της ενδεχόμενης τιμωρίας κατά την παράβασή τους.

Γ1. Γιατί θα διαπιστώναμε ότι άριστα διοικούνται αυτές από τις πόλεις στις οποίες έχουν γεννηθεί οι καλύτεροι νομοθέτες· διότι οι ασθένειες του σώματος σταματάνε με τις ανακαλύψεις των γιατρών, ενώ την αγριότητα που βρίσκεται στις ψυχές την αποδιώχνουν οι αποφάσεις των νομοθετών. Γενικά, δε θα βρούμε τίποτε ούτε σεβαστό ούτε αξιόλογο, το οποίο να μην σχετίζεται με τον νόμο, αφού και όλο το σύμπαν και τους θεούς και τις λεγόμενες εποχές μοιάζει να ελέγχει ο νόμος και η τάξη, αν πρέπει να έχουμε εμπιστοσύνη στα φαινόμενα. Αφού παρακινήσετε, λοιπόν, τους εαυτούς σας, άνδρες Αθηναίοι,, υποστηρίξτε τους νόμους από τη μία, από την άλλη καταψηφίστε αυτούς που έχουν επιλέξει την ασέβεια προς τους

θεούς. Και εάν κάνετε αυτά, θα εφαρμόσετε αυτά που πρέπει και θα πάρετε την καλύτερη απόφαση.

Γ2. Στο παραπάνω απόσπασμα γίνεται σαφής η σημασία της υπακοής στους νόμους για τη διαμόρφωση ευνοούμενων κοινωνιών. Με την τήρηση και εφαρμογή των νόμων απορρέουν ευεργετήματα και αποφεύγονται αυταρχικές συμπεριφορές, αφού η παρανομία έχει ως αποτέλεσμα την τρέλα, την έλλειψη μέτρου, την απληστία, ενώ οι νόμοι τη σοφία, τη σύνεση και τη δικαιοσύνη [«τὰ τῆς μανίας καὶ ἀκρασίας καὶ πλεονεξίας, τοὺς δὲ τὰ τῆς φρονήσεως καὶ σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης ἔργα»]. Ἄλλωστε οι πόλεις που διοικούνται καλύτερα είναι εκείνες στις οποίες έχουν υπηρετήσει οι καλύτεροι νομοθέτες [«πόλεων ταύτας ἄριστ' οἰκουμένας ἴδοιμεν ἂν ἐν αἷς ἄριστοι νομοθέται γεγονάσιν»], οι οποίοι μέσα από το έργο τους αποβάλλουν τις αγριότητες της ψυχής των ανθρώπων εκείνων που αδικούν ή ενεργούν εις βάρος των συνανθρώπων τους. [«τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς σώμασιν ἀρρωστήματα ... αἱ τῶν νομοθετῶν ἐξορίζουσι διάνοιαι»] Ο νόμος ρυθμίζει τη λειτουργία του κόσμου, προσφέρει ισορροπία και καθετί ευεργετικό προκύπτει από αυτόν. Επομένως, καθίσταται εύλογο ότι η υπακοή στους νόμους αποτελεί τη δικλείδα ασφαλείας για την ύπαρξη υγιών κοινωνιών.

Γ3α.

φρονήσεως – τὴν φρόνησιν

πόλεων – τὴν πόλιν

σώμασιν – τὸ σῶμα

εὐρήμασι - τὸ εὐρημα

ἀγριότητας – τὴν ἀγριότητα

Γ3β.

ἴδοιμεν : ἑορακέναι/ἑωρακέναι/ὄπωπέναι

γεγόνασιν : γεγονέναι

αἷς : οἷς

ἄριστοι : ἀγαθοί - ἀμείνονες/ἀμείνους

Γ4α.

ΥΠΟΘΕΣΗ: εἰ τὰ τ' ἐκ τῶν νόμων ἀγαθὰ χωρὶς καὶ τὰ διὰ τῆς παρανομίας συμβαίνοντα πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῖν αὐτοῖς ποιησάμενοι **θεωρήσατε** (εἰ + ευκτική)

ΑΠΟΔΟΣΗ: Οὕτω δ' ἂν ἀκριβέστατα **συνθεωρήσατε** τὸ τοῖς κειμένοις νόμοις πείθεσθαι καὶ τὸ καταφρονεῖν καὶ τὸ μὴ πειθαρχεῖν αὐτοῖς (δυνητική ευκτική)

Πρόκειται για ανεξάρτητο υποθετικό λόγο της απλής σκέψης του λέγοντος.

Γ4β. Οὗτος κελεύει τοὺς ἄνδρας Ἀθηναίους βοηθῆσαι μὲν τοῖς νόμοις, καταψηφίσασθαι δὲ τῶν εἰς τὸ θεῖον ἀσεβεῖν προσηρημένων.

